

2. СІМ'Я І РОДИННА ОБРЯДОВІСТЬ

Шлюбні звичаї та шлюб. Важливим етапом у житті людини є укладання шлюбу, який, власне, і становить основу для створення сім'ї. Будучи однією з форм регулювання статевих відносин (а воно здійснюється за допомогою або державного законодавства, або ж звичаєвого права), шлюб не обмежується лише правовою основою. Він концентрує у собі всю сукупність соціальних відносин, являючи досить складну діалектичну єдність біологічного і соціального, матеріального і духовного, громадського і особистого.

Щодо соціальної сутності шлюбу, то вона виявляється через різні види відносин: *духовно-психологічні* (скажімо, через почуття кохання, спільність духовних інтересів, прихильність, психологічну сумісність); *моральні* (дотримання або ж порушення подружнього обов'язку як одне перед одним, так і перед суспільством, додержання вірності, честі, гідності); *економічні* (виробництво засобів до життя та їх розподіл); *культурні* (передання та відтворення міжпоколінних культурних традицій). Усі ці відносини, як і інститут шлюбу в цілому, розвиваються і змінюються разом із змінами в суспільстві. Адже шлюб та сім'я досить жорстко детерміновані чинниками соціально-економічного порядку. У той же час моральні обов'язки подружжя набувають суспільної значущості.

Необхідність соціально-морального регулювання шлюбних відносин випливає з того, що вони безпосередньо пов'язані з головними функціями сім'ї: *відтворенням людського роду та вихованням дітей*. Саме тут виникає суспільний інтерес, обов'язок відносно колективу. Подружжі взаємними таким чином дістають правову (державну) санкцію, яка реалізується або через вінчання, або через громадянську реєстрацію.

Отже, шлюб можна визначити як історично зумовлену, *санкційовану та регульовану суспільством форму взаємин*

між чоловіком і жінкою, що визначає їхні права та обов'язки відносно одне одного та дітей.

Першою формою суспільного регулювання статевих взаємин вважається *дуально-родовий*, або *груповий*, шлюб, характерний для ранньої стадії первіснообщинного ладу. Груповий шлюб був відношенням між родами, а не між особами; будь-які статеві зв'язки в межах роду суворо заборонялися, тобто вони були *екзогамними*. В подальшому груповий шлюб між членами різних родів звузився до осіб, які належали до одного покоління, і поступово перетворився на *парний* шлюб. На першому етапі його розвитку члени подружжя мешкали окремо (кожен у своєму роду), в подальшому чоловік переходив у рід дружини (*матрілокальний шлюб*), а на більш пізньому етапі дружина у свою чергу стала оселятися в роду чоловіка (*патрілокальний шлюб*).

Перехід до землеробства та скотарства сприяв піднесенню господарської ролі чоловіка. Як наслідок — парний шлюб зміцнюється, дає початок *моногамії* (єдиношлюбності), в основі якої лежить одвічний союз одного чоловіка з однією жінкою. За господарсько-побутовими характеристиками шлюб стає *монолокальним* — подружжя входить до складу однієї сім'ї та одного господарства.

Моногамія — основна форма шлюбу в класових суспільствах, яка, проте, упродовж століть у різних регіонах та серед різних народів не була одноманітною; вона варіювалась в залежності від специфіки об'єктивних умов: соціально-економічних, етнічних, конфесійних. Вона виступала і у вигляді *конкубінату* — фактичного шлюбу, юридично не оформленого, характерного для соціально неоднорідних союзів між чоловіком і жінкою, і у вигляді *левірапу* — передачі шлюбних обов'язків у разі смерті чоловіка його братові або іншому родичеві.

Щодо об'єктивних умов формування шлюбно-сімейних звичаїв, то в Україні вони відзначались особливим різноманіттям. Адже відомо, що окремі землі України протягом тривалого часу перебували у складі різних держав, кожна з яких була своєрідною щодо соціально-економічного розвитку, політичного устрою, конфесійної ситуації. Це врешті-решт призводило до формування регіональних типів традиційно-побутової культури України. Дуже складними були соціальна й етнічна структура населення, характер міжетнічних та міжрегіональних взаємин, що також позначалося на системі звичаєвих правил, норм поведінки та моральних підвалин.

Проте в усьому цьому розмаїтті існувала усталена осно-

ва, притаманна українському населенню всіх регіонів України. Однією з її складників була система цінностей сімейного життя. В середовищі українців підготовка до сімейного життя ніколи не сприймалась лише як особиста справа тих, хто укладав шлюб, їхніх батьків та родичів; це була і справа громадськості. Вплив громадськості на практику добору шлюбних пар та утворення сім'ї здійснювався через цілу мережу добре організованих інституцій: сільську громаду, молодіжні об'єднання (парубоцькі та дівочі громади).

Великого значення надавалось і громадській думці, котра, як правило, реалізовувалась через систему звичаєвих норм. У відповідності до норм звичаєвого права українців чоловіка вважали за самостійну людину тільки після одруження; неодружений чоловік, якого б віку він не був, вважався парубком. У народі склалась негативна думка про тих, хто вчасно не одружився. До тих же, хто взагалі не хотів одружуватися, не тільки ставились зневажливо, але й застосовували певні покарання: їм, наприклад, надавали меншу частину спадкового майна.

Були поширені і такі випадки безшлюбності, які не дискримінувались. Від одруження міг відмовитися один із синів, щоб не дробити батькового господарства або щоб допомогти меншим братам та сестрам, котрі залишилися без годувальників. Цю функцію могла взяти на себе і одна з дочок. Історія знає випадки, коли заручені дівчата на знак жалоби по вмерлому нареченому назавжди відмовлялися від заміжжя.

Звичай давати обітницю безшлюбності сягає сивої давнини, пов'язуючись, як правило, з частими війнами та набігами воєнничих сусідів. Даючи обітницю, дівчата нарівні з чоловіками нерідко брали участь у воєнних діях, а в мирний час виконували суто чоловічу роботу. Цей звичай в окремих регіонах зберігався до початку нашого століття.

І все ж безшлюбність не мала значного поширення. Навпаки, саме укладання шлюбу набувало великої соціальної престижності, підвищуючи авторитет людини.

В основі укладання шлюбу в Україні упродовж XVI—XIX ст. був *договір* (*зговір, змовини, згода*), який укладався між двома сторонами: батьками й родичами молодого та батьками і родичами молодої. Посередниками між ними виступали довірені особи: сват або сваха.

Шлюбний договір спочатку укладався усно, а починаючи з XVII ст. оформлювався і письмово, особливо в тих випадках, коли молодим як придане надавали землю.